

บทที่ ๕

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องคู่มือมนุษย์ของพุทธทาสภิกขุ” ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ข้อ (๑) เพื่อศึกษาอัตชีวประวัติและผลงานด้านวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ (๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคู่มือมนุษย์ของพุทธทาสภิกขุ (๓) เพื่อศึกษาคุณค่าและอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่องคู่มือมนุษย์ที่มีต่อการพัฒนามนุษย์ในสังคมไทย

ผู้วิจัย ได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหนังสือคู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์ ได้ทำการคัดลอกจากธรรมเนียม ชุตตลการิกรรม เล่ม ๑ และตำราทางวิชาการของผู้ทรงคุณวุฒิ งานเขียน และงานวิจัย และที่มาของหลักธรรมในวรรณกรรมคู่มือมนุษย์จากพระไตรปิฎก อรรถกถา และได้นำเสนอผลของวิจัยมาตามลำดับ สามารถสรุปผลของการวิจัยและข้อเสนอแนะได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการศึกษา

๕.๑.๑ อัตชีวประวัติและผลงานด้านวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ เดิมชื่อ นายเงื่อม พานิช เกิดวันอาทิตย์ที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เข้าสู่การศึกษาตั้งแต่อายุ ๘ ปีโดยบิดาได้นำไปฝากไว้ที่วัดพุมเรียง เพื่อรับการศึกษาแบบโบราณ ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาจนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ พออายุครบ ๒๐ ปี ได้อุปสมบทมีฉายา “อินทปญฺโญ” สอบได้นักธรรมชั้นเอกและสอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค กลับจากกรุงเทพฯ มาอยู่บ้านเกิดที่วัดร้างตระพังจิก ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสวนโมกข์ ตั้งใจศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกอย่างจริงจังด้วยความตั้งใจ ลองนำมาปฏิบัติ นำผลจากการศึกษาปฏิบัติมาเขียนเป็นบทความทางพระพุทธศาสนาจำนวนมาก จนเริ่มงานเขียนวรรณกรรมยุคแรกคือเรื่อง “ตามรอยพระอรหันต์” คำว่า “พุทธทาส” จึงถือกำเนิดขึ้นเมื่อสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ - ผลงานด้านวรรณกรรม พุทธทาสภิกขุได้ประพันธ์ เขียนแต่งขึ้นมีจำนวนมากหลายชุด ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ได้รับการยอมรับจากกลุ่มนักวิชาการหลายระดับด้วยกันมีทั้งทางโลกและทางธรรมหรือระดับปัญญาชน ต่างก็ให้ความสนใจแนวการแต่งวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุมาก เพราะเป็นวรรณกรรมที่มากไปด้วยเนื้อหาสาระคติธรรมคำสอนสำหรับนำมาประยุกต์เพื่อพัฒนาชีวิตให้มีความสุขและความเจริญก้าวหน้า ซึ่งมีตั้งแต่ (๑) หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ลักษณะหนังสือพิมพ์พุทธศาสนามีทั้งรูปเล่าโครง การจัดรูปแบบ แม้แต่ลักษณะการเขียน เป็นการเขียนที่เกิดจากฉันทะความพอใจ ต่อมาก็มีวรรณกรรมชุดธรรมเนียม

(๒) ชุดก่อนธรรมโฆษณ์ (๓) ชุดที่เป็นชุดธรรมโฆษณ์จริง มีทั้งหมด ๕ หมวดใหญ่ๆ ชุดธรรมโฆษณ์ถือว่าเป็นวรรณกรรมหลัก เนื้อหาในธรรมโฆษณ์ส่วนมากถอดมาจากแถบบันทึกเสียง ยกเว้นชุดจากพระโอยฐ์ที่ท่านพุทธทาสแปลเรียบเรียงมาจากพระไตรปิฎก ซึ่งเริ่มทำมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชุดธรรมโฆษณ์มีทั้งหมดจำนวน ๗๕ เล่ม (๔) วรรณกรรมหมวดบรรยาย ซึ่งพุทธทาสภิกขุบรรยายในโอกาสต่างๆ ท่านกล่าวว่างานพูดแล้วเป็นหนังสือมีทั้งหมดจำนวน ๔๕ เล่ม (๕) หมวดงานประพันธ์ ซึ่งมีการแบ่งเป็นหมวดย่อยออก เช่น -หมวดร้อยแก้ว มีทั้งหมดจำนวน ๕ เล่ม - หมวดร้อยกรอง มีทั้งหมดจำนวน ๓ เล่ม - หมวดงานแปล ท่านแปลไม่ได้มีหลักเกณฑ์อะไรมากมายแปลอย่างที่ท่านชอบหมายความว่าฟังถูก ฟังง่าย และมีความชัดเจนในภาษาไทย มีจำนวนทั้งหมด ๘ เล่ม (๖) วรรณกรรมอนุรักษ์ต้นฉบับ มีทั้งหมดจำนวน ๑๓ เล่ม (๗) วรรณกรรมชุดอนุรักษ์และเรียนรู้กระบวนการทำงาน มีทั้งหมดจำนวน ๒๕ เล่ม (๘) วรรณกรรมข้อเขียน ท่านพุทธทาสได้เริ่มเขียนหนังสือบทความชิ้นแรกชื่อ “ประโยชน์แห่งทาน” จนมีโอกาสเขียนบทความขนาดยาวเรื่องพระพุทธศาสนาชั้นปุถุชน และอธิบายคุณค่าของพระพุทธศาสนาด้วยภาษาสมัยปัจจุบัน แปลธรรมโฆษณ์บางชุด เช่น ชุดจากพระโอยฐ์ มีพุทธประวัติจากพระโอยฐ์กับอริยสัจจากพระโอยฐ์ ที่ท่านพอใจมากที่สุดสมบูรณ์ที่สุด ฝากไว้เป็นอนุสาวรีย์ในโลกได้ (๙) วรรณกรรมจัดหมวด ซึ่งง่ายสะดวกต่อการศึกษาค้นคว้าหาความรู้ มีรายชื่อหมวดดังนี้คือ -วรรณกรรมชุดลอยปทุม มีจำนวนทั้งหมด ๑๐๐ เล่ม - วรรณกรรมชุดมองด้านใน มีจำนวนทั้งหมด ๕๘ เล่ม - วรรณกรรมชุดหมุนล้อธรรมจักร มีจำนวนทั้งหมด ๘๑ เล่ม - วรรณกรรมชุดไตรรัตน์จัดทุกข์ มีจำนวนทั้งหมด ๓ เล่ม - วรรณกรรมชุดบัวหลวง มีจำนวนทั้งหมด ๘ เล่ม วรรณกรรมชุดเทตุนธรรม มีจำนวน ๑ เล่ม วรรณกรรมชุดเทตุนธรรม เป็นชุดพิเศษที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ระดมความคิดกับบรรดาเหล่าพุทธบริษัทที่มาอยู่ปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์ เป็นธรรมะคู่ชีวิตมีจำนวนทั้งหมด ๓ เล่ม และจะได้นำมาเสนอไว้อีก ๓ ชุดสุดท้ายคือ (๑๐) วรรณกรรมชุดหลังมรณภาพ เป็นผลงานลายมือของท่านพุทธทาสเอง เขียนผลการศึกษาปฏิบัติค้นคว้ารูปภาพธรรมบรรยาย มีจำนวนทั้งหมด ๑๔ เล่ม (๑๑) วรรณกรรมชุดที่ใช้ค้นคว้า เป็นผลงานที่เกิดขึ้นจากความพยายามของผู้รวบรวม มุ่งมั่นที่จะสืบทอดคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ ได้รวบรวมมาจากธรรมโฆษณ์ทุกหมวดทุกเล่ม อธิบายเกี่ยวกับคำศัพท์ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย สำหรับใช้ศึกษาค้นคว้าสำหรับผู้สนใจ มีทั้งหมดจำนวน ๖ เล่ม (๑๒) วรรณกรรมหมวดชีวประวัติและเรื่องเกี่ยวกับสวนโมกข์ มีทั้งหมดจำนวน ๒๑ เล่ม เป็นต้น – สำหรับหลักการปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนาในสวนโมกข์ วิปัสสนาที่ท่านพุทธทาสภิกขุ สอนในหมู่นักปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์คือ อานาปานสติ หมายถึง การตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก หรือสติปัฏฐาน ๔ มีกายเวทนา

จิต ธรรม รวมเป็น ๑๖ ชั้น เป็นหลักคำสอนที่เน้นมาก เพราะเป็นหนทางดับทุกข์ไปสู่พระนิพพาน - อิทธิพลและผลกระทบจากวรรณกรรมที่มีต่อสังคม ที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุดคือด้านสังคม มีทั้ง นักวิชาการทางธรรม นักวิชาการทางโลก หลายระดับต่างก็แสดงความรู้สึกร่วมกันหลากหลายแนวคิด ได้นำผลงานของท่านมาศึกษาทำวิจัยเป็นจำนวนมาก - อวสานแห่งชีวิต การอาพาธของท่านพุทธทาส ท่านรักษาตัวอยู่ที่สวนโมกข์ ท่านให้เหตุผลว่าไม่ต้องการ “หอบสังขารหนีความตาย” สำคัญที่สุดคือ “ความเจ็บป่วยและความตายเป็นช่วงเวลาสำคัญการศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติธรรมที่ดีที่สุดของชีวิต” เพราะพุทธทาสภิกขุเคารพธรรมชาติ ยิ่งกว่าเทคโนโลยี ท่านต้องการปฏิบัติให้เหมือนที่ท่านสอน ท่านพุทธทาสภิกขุได้ละสังขารอย่างสงบกลับคืนสู่ธรรมชาติ ณ ภูมิจิตของท่านในสวนโมกขพลาราม สิริรวมอายุ ๘๗ ปี ๖๗ พรรษา

๕.๑.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคู่มือมนุษย์ของพุทธทาสภิกขุ

หลักธรรมในวรรณกรรมคู่มือมนุษย์นั้น ล้วนเป็นหลักธรรมที่เป็นแก่นใจความสำคัญทาง พระพุทธศาสนาทั้งหมด ที่พุทธทาสภิกขุ ได้เลือกเฟ้นมาจากพระไตรปิฎก ซึ่งท่านได้อุทิศเป็น แบบอย่างที่ดีด้วยการประกาศตนเป็นทาสรับใช้พระพุทธเจ้าตลอดชีวิต และเป็นผู้มีวัตรปฏิบัติอันน่า เลื่อมใส เกียรติยศในพระธรรมวินัยอย่างเสมอต้นเสมอปลาย ซึ่งเป็นลักษณะแบบอย่างของพุทธสาวก อย่างแท้จริง ท่านเป็นพระที่บวชจริง เรียนจริง ปฏิบัติจริง ได้ผลจริงๆ ช่วยสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ซึ่งหาผู้ใดเสมอเหมือนโดยเฉพาะความโดดเด่นชื่อเสียงในด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งหาได้ยากใน ยุคปัจจุบัน ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศด้วย คณะผู้พิพากษาเช่นเดียวกันต้องอุทิศตัวเพื่อสังคม โดยตรง ซึ่งต้องเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อความสงบสุขของส่วนรวม ด้วยการรักษาคุณธรรมเอาไว้ มีการตัดสินใจเด็ดขาดความเป็นไปด้วยความเที่ยงธรรม ฉะนั้นหลักธรรมที่ท่านพุทธทาสภิกขุนำมาเพื่อ อบรมคณะผู้พิพากษาซึ่งจะได้รับการโปรดเกล้าฯ เพื่อเป็นตุลาการ โดยออกไปรับใช้สังคมตั้งแต่ ๑) ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงเรื่อง ศาสนา เพราะคำว่า ศาสนา หมายถึงวิชาหรือ ระเบียบวิธีปฏิบัติเพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ที่ถูกต้องตามความเป็นจริง มี อริยสัจสี่ คือความจริงอัน ประเสริฐสี่ประการ ที่ต้องศึกษาปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน จนสามารถดับทุกข์ได้ จนก้าว ไปสู่สิ่งสูงสุดของชีวิตคือพระนิพพาน หลักธรรมชั้นสูงเปรียบเสมือนบุคคลที่รักษาความดีต้องมี คุณธรรมสูง เพราะหลักธรรมเป็นที่พึ่งจิตใจของมนุษย์ ผู้มีคุณธรรมจึงต้องเป็นต้นแบบที่ดีของบุคคล อื่น ๒) ไตรลักษณ์ ในทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับสัจจะโดยตรงที่ยอมรับสภาพ ความเป็นจริงว่าตำแหน่งหน้าที่ ที่เป็นอยู่ล้วนยึดถือไม่ได้ ๓) อุปทานสี่ ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่ง หมายถึงอำนาจของความยึดติดและเป็นปัญหาอันเดียวที่พุทธบริษัท จะต้องรู้และศึกษาให้เข้าใจว่ามี

ความประสงค์ต้องรู้ตัวแท้พระพุทธศาสนา การรักษาพรหมจรรย์ เพื่อต้องการทำจิตให้หลุดพ้นจากอำนาจของความยึดติดในลักษณะต่างๆ ๔) ไตรสิกขา ซึ่งเป็นการศึกษาในส่วนศีล สมาธิ ปัญญา ที่จำเป็นต้องศึกษาเพื่อตัดอุปาทานทั้งสี่ สาเหตุของความยึดมั่นถือมั่นในลักษณะต่างๆ ๕) เบญจขันธ์ ถือว่าเป็นส่วนประกอบโครงสร้างของชีวิตมี รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ต้องอาศัยหลัก ไตรสิกขาเป็นตัวปฏิบัติเพื่อถอนความหลงติด โดยไม่ตกอยู่ใต้อำนาจเพราะรู้แจ้งแทงตลอดในเรื่องขันธ์ห้า ๖) สมาธิและวิปัสสนาตามธรรมชาติ ได้กล่าวถึงการศึกษาปฏิบัติแล้วทำให้บุคคลผู้ศึกษา บรรลุผลนิพพาน เพราะอาศัยหลักการพิจารณาตามความเป็นจริงว่าไม่มีอะไรน่าเอนาเป็น จะต้องปฏิบัติตนเป็นคนสะอาด สว่าง สงบ และมีนันทะ ปิติปราโมทย์ในธรรม ๗) สมาธิและวิปัสสนาตามหลักวิชาในรูปเทคนิค กล่าวถึงหลักการสำคัญของการศึกษาวิปัสสนาคือหลักธรรม ไตรสิกขา เป็นตัวพิจารณาพระไตรลักษณ์ สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป ยึดเอามาเป็นแก่นสารไม่ได้ กิจสำคัญของวิชาคือกำจัดอวิชชา ความเห็นแจ้งก็ปรากฏ ๘) อริยบุคคลกับการละกิเลส ซึ่งเป็นผลสุดท้ายในพระพุทธศาสนา ที่มีลักษณะแสดงให้เห็นว่า ใครจะละกิเลสขั้นไหนได้ อย่างไรนั้น อยู่กับการปฏิบัติตามตัววิปัสสนา ยกสภาพจิตใจให้พ้นจากความทุกข์ และปัญหาที่ทำลายกิเลสขั้นต้น ได้แก่ ขั้นละสักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สักกตปริมาส ทั้ง ๓ ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน ถ้าละกิเลสทั้ง ๓ ข้อเบื้องต้น และละราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง บรรลุเป็นพระสกิทาคามี, ถ้าละกามราคะ ปฏิฆะได้ บรรลุเป็นพระอนาคามี, และปัญญาขั้นสูงสุดสามารถละรูปราคะ อรูปราคะ อุทธัจจะมานะ อวิชชา ผู้มีปัญญาแก่กล้าถึงที่สุด สามารถละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ได้หมด บรรลุเป็นพระอรหันต์ คือบุคคลที่ประเสริฐสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ๙) พุทธศาสนากับคนทั่วไป ได้กล่าวถึงต้นเหตุของการเกิดศาสนาขึ้นมาในโลกคืออำนาจของความกลัว มีพระพุทธเจ้าที่สามารถเอาชนะสิ่งเหล่านี้ เกิดวิธีการดับทุกข์ขึ้นมา จึงเรียกว่า พระศาสนา เพราะศาสนาพุทธเป็นศาสนาของผู้รู้ พุทธะ แปลว่า ผู้รู้ คือรู้ความจริงของสิ่งทั้งปวงอย่างถูกต้อง เหลี่ยมที่ชาวพุทธควรสนใจให้มากคือ พุทธศาสนาในฐานะเหลี่ยมที่เป็นศาสนา ๑๐) ตถาการตามอุดมคติแห่งพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึง ตถาการตามอุดมคติแห่งพระพุทธศาสนา ว่าจะต้องเป็นตถาการด้วยจิตวิญญาณของผู้ผดุงคุณธรรมให้อยู่คู่โลก ปฏิบัติหน้าที่โดยปราศจากอคติอย่างสิ้นเชิง ยึดถือความถูกต้องที่เป็นธรรมะ เพราะถือ “ธรรม” เป็นสิ่งเดียวกันทั้งโลก มีอุดมคติเดียวกันว่า การปฏิบัติหน้าที่ต้องอยู่ในฐานะเป็นที่พึ่งของโลก เรียกว่า “บุุชนิบุคคลของโลก” เป็นต้น

๕.๑.๑ คุณค่าและอิทธิพลงานวรรณกรรมเรื่องคู่มือมนุษย์ที่มีต่อการพัฒนามนุษย์ในสังคมไทย

๑) วรรณกรรมคู่มือมนุษย์พัฒนามนุษย์ด้านพฤติกรรม หลักธรรมที่พุทธทาสภิกขุนำมาอบรมคณะผู้พิพากษานั้น ล้วนเป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาฝึกฝนอบรมพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ได้ทุกระดับชั้น ไม่มีชั้นวรรณะ อย่างเช่นคำว่า “พุทธ” ซึ่งแปลว่า พระพุทธเจ้า ฉะนั้นพระพุทธเจ้าแปลว่า ผู้รู้ พระองค์มีความสามารถพัฒนาตัวเอง จนชาวโลกยอมรับขนานนามพระองค์ว่า สัมมาสัมพุทธโธ แปลว่า ผู้รู้ชอบโดยพระองค์เอง ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้ผ่านการฝึกฝนอบรมพฤติกรรมด้านกาย วาจา ใจจนเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับชาวพุทธ เพราะพฤติกรรมนั้นจะมีประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นได้นั้น จิตใจต้องได้รับการพัฒนา ก่อน เมื่อจิตใจพัฒนาดีแล้วพฤติกรรมก็จะสร้างสรรค์ไปในทางที่ดี สามารถทำประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวมได้อย่างยิ่งใหญ่ หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่พุทธทาสภิกขุนำมาพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ คือหลักเบญจศีลกับเบญจธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่คอยเกื้อกูลสนับสนุนเป็นทั้งข้อห้ามและข้อสำหรับปฏิบัติ ที่กล่าวไว้ในคู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์ มีดังนี้คือ ๑) เบญจศีล คือ ข้อประพฤตินี้ปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามดังนี้ (๑) ไม่ประทุษร้ายเบียดเบียนชีวิต (๒) ไม่ประทุษร้ายทรัพย์สมบัติ (๓) ไม่ประทุษร้ายของรักของหวง (๔) ไม่ประทุษร้ายความเป็นธรรมด้วยวาจาหรือด้วยตัวอักษรทุกชนิด (๕) ไม่ประทุษร้ายสติสัมปฤติ คือ ดื่มสุราและเมรัยของมีนเมา อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นต้น ๒) เบญจธรรม หมายถึง “กัลยาณธรรม” แปลว่า ธรรมที่มีความงามเป็นข้อปฏิบัติพิเศษที่ยิ่งขึ้นไปกว่าศีล คือ ข้อควรปฏิบัติ ๕ ประการ ซึ่งจะทำให้มนุษย์เป็นคนดี มีคุณธรรม มีกาย วาจา ใจ ที่สะอาดงดงาม ปราศจากโทษภัย ได้แก่ (๑) เมตตา มีความรัก มีความกตัญญูต่อกัน โดยถือว่าสัตว์โลกทั้งปวงที่อยู่ร่วมกันล้วนเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตาย (๒) สัมมาอาชีวะ ประกอบอาชีพที่ชอบธรรม ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต (๓) กามสังวร มีความสันโดษยินดีในของรักหรือประโยชน์ของตนโดยชอบธรรม (๔) สัจจะ เป็นวาจาที่เชื่อถือได้ มีประโยชน์ มีความซื่อสัตย์เที่ยงธรรม และ (๕) สติสัมปชัญญะ มีสัมมาทิฐิ มีความระมัดระวังตัวเองในทุกๆ เรื่อง ผู้ที่ได้รับผลจากการกระทำนั้นจะมีความสุข

๒) วรรณกรรมคู่มือมนุษย์พัฒนามนุษย์ด้านจิต การพัฒนาจิตใจถือว่าเป็นปัจจัยต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างยิ่ง เหมือนหลักพระพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า เป็นประธาน ทุกอย่างย่อมสำเร็จด้วยใจ” เพราะจิตที่ฝึกฝนอบรมมาดีมีประโยชน์มากมายมหาศาล พุทธทาสภิกขุจะมุ่งเอาจิตที่ฝึกจนเป็นสมาธิอย่างแน่วแน่เป็นจิตที่มีพลังพร้อมทำหน้าที่ และให้ปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือหนทางอันประเสริฐ และเน้นหลักอานาปานสติ ๑๖ ขั้น

คือการฝึกฝนอบรมด้วยการตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก หรือตามแนวสติปัฏฐานสี่ มีกาย เวทนา จิต ธรรม ฉะนั้นการพัฒนาจิตของมนุษย์ก็คือการพัฒนาชีวิตให้มั่นคง เป็นความสุขสงบที่แท้จริง

๓) **วรรณกรรมคู่มือมนุษย์พัฒนามนุษย์ด้านปัญญา** การพัฒนาปัญญาดูว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนามนุษย์ ตามทัศนะพุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า บุคคลที่มีปัญญา ต้องเป็นคนที่มีปัญญารู้จักหาเหตุผล คิดสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่อย จดมุ่งหมายของการพัฒนาปัญญาตามทัศนะพุทธทาสภิกขุ ว่าตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว เพื่อต้องการให้มนุษย์มีความรอบรู้ที่เกิดขึ้น ในเรื่องที่ต้องรู้ควรเจริญ เรียกว่า ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ เห็นถูกต้องตามความเป็นจริงตลอดสายโดยสิ้นเชิง ขั้นตอนการพัฒนาปัญญา ตามหลักไตรสิกขา คือ สติ คือความประพฤติกิริยา ถูกต้องทางกาย วาจา สมาธิ คือความตั้งมั่นแห่งจิต ปัญญา คือความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ รู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง จนเป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์ เข้าสู่พระนิพพาน จิตที่เข้าถึงความว่างจากกิเลสเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ปัญญาจัดเป็นธรรมะที่สูงที่สุดในทางพระพุทธศาสนา ที่สามารถนำมาแก้ปัญหาให้กับชีวิตของมนุษย์ได้ทุกเรื่อง

บทบาทของปัญญาตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุต่อสังคมไทย เช่น ต่อการศึกษาเพราะการศึกษาคือสิ่งที่ทำความก้าวหน้าให้กับชีวิต แก้ปัญหาชีวิตถูกจุดและถูกต้องด้วย การศึกษาที่ถูกต้องตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา คือ ดูข้างในแล้วนำมาแก้ปัญหาข้างนอก ด้านการเมือง การปกครอง ด้านเศรษฐกิจ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมารวมที่คำว่า ธรรมะคำเดียว นั่นเอง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องคู่มือมนุษย์ของพุทธทาสภิกขุ ตามทัศนะผู้วิจัยมีความเห็นว่า สังคมไทยควรจะมีการส่งเสริมเรื่องการทำความคิด เพื่อพัฒนาชีวิตให้อยู่ในโลกนี้อย่างมีความสุขสงบเย็น จึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๑) ควรส่งเสริมให้เยาวชนได้ศึกษาวรรณกรรมคู่มือมนุษย์ เพราะเยาวชนเป็นผู้อ่อนไหวทางอารมณ์ และประสบการณ์ เพื่อให้เยาวชนได้มีภูมิคุ้มกันในการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้อง

๒) ควรส่งเสริมให้เยาวชนได้ตระหนักรู้ถึงความหมายอย่างแท้จริง ที่มนุษย์ควรจะเป็น ควรจะได้ ตามหลักคู่มือมนุษย์

๓) มนุษย์จำเป็นต้องมีหลักสูตรหรือเป็นสื่อการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาเยาวชนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องคู่มือมนุษย์ของพุทธทาสภิกขุ” ผู้วิจัยขอเสนอให้ผู้ที่สนใจ ได้นำไปศึกษาวิจัยครั้งต่อไปในประเด็นดังต่อไปนี้

- ๑) ควรทำการศึกษาวิจัยบทบาทของพุทธทาสภิกขุในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๒) ควรทำการศึกษาวิจัยปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาคุณภาพมนุษย์ของพุทธทาสภิกขุในสังคมไทย
- ๓) ควรทำการศึกษาวิจัยหลักปรัชญาการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมไทยของพุทธทาสภิกขุ